

KÖZPONTI-, EGYÉB BELTERÜLETEK ÉS KÜLTERÜLETEK NÉPESEDÉSI TRENDJEI MAGYARORSZÁGON 1960-2011 KÖZÖTT

BAJMÓCY PÉTER – MAKRA ZSÓFIA

POPULATION TRENDS OF THE INNER PARTS AND OUTSKIRTS OF THE HUNGARIAN SETTLEMENTS
BETWEEN 1960-2011

The Hungarian settlements have a special administrative structure, as they have inner parts (built-up area) and outskirts. It is common that there are inhabited areas even at the outskirts as well. So we can divide the inhabited areas of the Hungarian settlements into two part, the inner area and the outskirts. Within the inner area there are also two groups, the central inner area and the other inner areas. The last type consists of mainly the former villages which had been incorporated to the larger settlements. The major part (94%) of the population live in the central inner parts of the settlements, but 3-3% live at the other inner parts and the outskirts. During the communist period we could see a sharp decline at the population of the outskirts, they lost more than 70% of their population between 1960 and 1990. After 1990 the population decline of the outskirts stopped, we can see a moderate increase of their population. On the other hand the population of the other inner parts started to increase rapidly after 1990, first of all because of the suburbanization. The percentage of the outskirts population in the highest in the southeastern part of Hungary, especially in Bács-Kiskun and Csongrád counties. The demographic trends of the different types of settlements at the outskirts are also different. Some of them had large decline of the population before 1990 and the situation is the same now (manors, individual farmsteads (tanya), gipsy camps). On the other hand some of the types had decline before 1990 but now we can see increase of the population (wine-hills, hobby gardens, periurban settlements, touristic resources). The location is also an important factor, the other inner parts and outskirts near the large towns have population increase now because of the suburbanization, on the other hand the other inner parts of the small towns and rural settlements still have decrease of the population.

BEVEZETÉS

A hazai közigazgatási rendszer sajátossága, hogy az önálló közigazgatási egységként szereplő települések (városok és községek) területe további részekre bontható. A településeken belül megkülönböztetünk belterületet és külterületet, melyek mindegyikén élhet népesség. A belterületek két további típusra, központi, illetve egyéb belterületekre oszthatók. A belterület-külterület megosztás már a korai népszámlálásoknál is megjelent, az ország jelentős területein a népesség kisebb-nagyobb része külterületeken élt, melyek azonban a legtöbb esetben nem tekinthetők szórványtelepüléseknek, hiszen egy csoportos településhez tartoztak. Az Alföldön a tanyák, a Dunántúlon a majorok és a szőlőhegyek voltak a

leggyakoribb külterületi településformák, de emellett erdésztelepek, ipar- és bányatelepek, cigánytelepek, őrházak is jellemzőek voltak az ország számos pontján. A külterületi népességszám maximumát a 20. század első felében érte el Magyarországon, azóta hol lassan, hol gyorsan, de fogyott a külterületek népessége. Az 1950-es évektől felgyorsult a kisebb települések közigazgatási önállóságának megszűntetése, illetve a közeli települések városokhoz csatolása (*BAJMÓCY – MAKRA – VASÁRUS 2014*). E települések korábban természetesen belterületi státusszal rendelkeztek, ám a csatolással ezt elvesztették volna. Így létrehozták az egyéb belterület kategóriát, mely általában a központi belterülettől távolabbi, csoportos jellegű településeket jelentik. A későbbiekben más, esetleg korábban nem önálló, de csoportos települések is egyéb belterületi státuszt kaptak.

A kutatás aktualitását az adja, hogy 1990 után megtört az a trend, hogy a népesség a központi belterületek felé koncentrálódik. Az egyéb belterületek jelentősen, a külterületek kis mértékben növelni kezdték a népességszámukat, miközben a központi belterületek népességszáma fogyott. E folyamatok mögött azonban fekvés, jelleg, típus szerint jelentős differenciák állnak. Ráadásul az egyéb belterületek, illetve külterületek jelenlegi helyzetét bemutató szakirodalmak száma igen alacsony a hazai településföldrajzban. Miközben egyes településtípusok (tanya) 1990 előtti állapotáról számos tanulmány íródott, a külterületek mai helyzete kevésbé ismert (*BAJMÓCY 2003, BALOGH 2012a, 2012b, BALOGH – BAJMÓCY 2011, 2014, BECSEI 1988, MAJDÁNNÉ MOHOS 2008, PÓCSI 2009*).

1. ALAPFOGALMAK, ADATBÁZISOK, MÓDSZERTAN

A tanulmány alapjait szolgáló egyes közigazgatási kategóriák fogalmai a következők:

- Közigazgatási értelemben a *településen* a közigazgatási egységet alkotó települést (a fővárost, a fővárosi kerületet, a megyei jogú várost, a várost, a nagyközséget és a községet) értjük. A közigazgatási önálló település lényegében a települési önkormányzat területi hatásköre, vagyis a közigazgatásilag önálló településnek saját választott képviselőtestülete és polgármestere van. Politikai, jogi és adminisztratív kategória egyértelmű határokkal, területnagysággal. Két település közigazgatási határa egymással érintkezik, nincs közöttük „szabad tér”.
- *Településrész* a település központi belterülete, névvel ellátott egyéb belterülete és külterülete.
- *Központi belterület* az a belterületi egység, amelynek területén található a település igazgatási szervei és általában az ellátó intézmények többsége. Központi belterülete minden településnek van.

- *Egyéb belterület* a településnek a központi belterülettel össze nem függő, de belterületnek minősülő város-, illetve községrésze, amelynek fejlesztése a belterületre érvényes szabályok szerint történik. Egyéb belterület csak a települések egy részében található, de van olyan település is, amelynek több egyéb belterülete van.
- *Külterület* a település rendezési tervében meghatározott belterület határán kívül fekvő rész, amely általában mező- vagy erdőgazdasági terület. A népszámlálási gyakorlat azt tekinti a külterületi településrésznek, ahol legalább egy személy összeírásra került, vagy ahol legalább egy üres (nem lakott), de egyébként használható lakás van.

A kutatás alapfeltétele a megfelelő adatbázis összeállítása volt. Mivel a külterületi lakott helyek népességszámára csak a népszámlálásokban találunk adatokat, így azokat lehetett csak figyelembe venni. Az 1990-es, 2001-es és 2011-es adatok elektronikusan is rendelkezésre álltak, ugyanakkor a korábbi népességadatokat rögzíteni kellett, mely évente mintegy 20 ezer adatot jelentett. Így végül rendelkezésre állt mintegy 23500 településrész lakónépességi adata 1960-2011 között, hat népszámlálási időpontban.

A vizsgálatot segítette a települések, településrészek tipizálása közigazgatási beosztás és jelleg szerint. A közigazgatási beosztás adott volt, ugyanakkor az egyes településrészek közigazgatási státusza évtizedenként változhat. Ilyen esetben mindig a lehetséges legutolsó (legtöbb esetben a 2011-es) állapotot vettük figyelembe. A településrészek jellegének meghatározása nehezebb feladat volt, ezt helységnévtárak, térképi elemzések, műholdfelvételek elemzése, névelemzés, illetve bizonyos helyeken terepbejárás tette lehetővé. Sok esetben a korábbi jelleg ma már egyáltalán nem figyelhető meg, de ha egyértelműen kideríthető az egykori jelleg, akkor azt vettük figyelembe (pl. egykori majorok akkor is majornak lettek besorolva, ha ma már az eredeti majorsági épületei egyáltalán nincsenek meg). Vizsgálatunkat kiegészítették korábbi terepbejárások információi, fénykép- és képdokumentáció elemzése is. A kapott eredményeinket térképen ábrázoltuk, emellett számos táblázatot is szerkesztettünk.

2. A LAKOTT HELYEK SZÁMÁNAK ÉS NÉPESSÉGÉNEK VÁLTOZÁSA

Jelenleg 10584 lakott hely van Magyarországon, 1960-2011 között összesen 23542 létezett (1. táblázat). A mintegy 3150 központi belterület mellett jelenleg 900 feletti lakott egyéb belterület és mintegy 6500 lakott külterület van az országban. 1960 óta a lakott külterületek száma folyamatosan csökkent, fél évszázada még 14725 külterületnek volt legalább egy fős népessége. 1960 és 1990 között évente mintegy 2-300 külterület szűnt meg, másként úgy is

mondhatjuk, hogy 1-2 naponta halt ki egy külterület Magyarországon. 1990 után ez a folyamat jelentősen lelassult, azóta lakott külterületek száma lényegében stagnál. Ez azonban úgy lehetséges, hogy bár továbbra is szűnnek meg lakott külterületek, de számos új is jön létre elsősorban a nagyobb városok környékén. Az egyéb belterületek száma 1960 óta lassan, de folyamatosan nő. A települések központi belterületei lényegében mind folyamatosan lakottak 1960 óta. A maximálisnál kisebb értékeket az összevont központi belterületek (pl. Balatonboglár és Balatonlelle Boglárlelle néven) okozzák. Az egyetlen olyan központi belterület, amely korábban nem rendelkezett lakossággal, a Pest megyei Remeteszőlős.

1. táblázat: A lakott településrészek száma Magyarországon 1960-2011 között
Table 1. Number of the different types of inhabited settlements in Hungary between 1960 and 2011

Megnevezés	Összes	Lakott2011	Lakott2001	Lakott1990	Lakott1980	Lakott1970	Lakott1960
Központi belterület	3154	3154	3154	3153	3128	3139	3133
Egyéb belterület	1076	925	868	790	755	725	615
Külterület	19312	6505	6451	6852	9022	12394	14725
Összesen	23542	10584	10473	10795	12905	16258	18473

Forrás: KSH Helynévtárak alapján saját számítás.

2. táblázat: A lakott településrészek népességszáma Magyarországon 1960-2011 között

Table 2. Population of the different types of inhabited settlements in Hungary between 1960 and 2011

Év	Központi belterület	Egyéb belterület	Lakott külterület	Végösszeg	KBT%	EBT%	KT%
1960	8673201	203738	1073126	9950065	87,2	2,0	10,8
1970	9266386	247039	805301	10318726	89,8	2,4	7,8
1980	10022885	239344	457774	10720003	93,5	2,2	4,3
1990	9846349	239943	288056	10374348	94,9	2,3	2,8
2001	9620591	283446	294178	10198215	94,3	2,8	2,9
2011	9313589	314739	306514	9934842	93,7	3,2	3,1

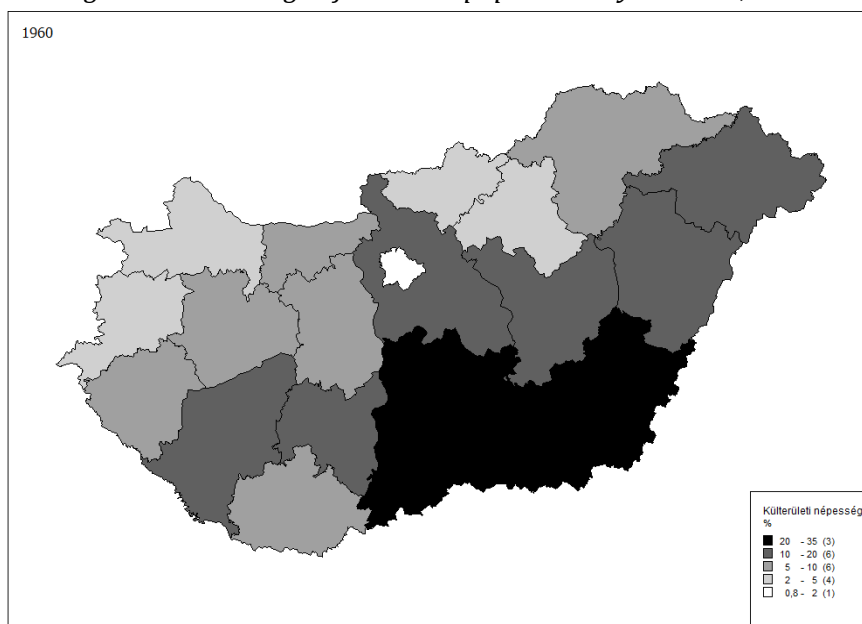
Forrás: KSH Helynévtárak alapján saját számítás.

Az 1960-as évek elején az ország népességének 10,8%-a élt külterületen, ez több mint egy millió embert jelentett (2. táblázat). Az egyéb belterületek aránya

mindössze 2% volt, így a központi belterületek 87,2%-át tették ki a teljes népességnek. 1990-ig miközben az egyéb belterületek népességszáma és aránya stagnált, illetve enyhén nőtt, a külterületek esetében drasztikus fogyás következett be. A külterületeken élő népesség száma 1,073 millióról 288 ezerre, népességen belüli aránya 10,8%-ról 2,8%-ra fogyott. Mindez tehát összességében drámai külterületi elnéptelenedést jelentett, s e népesség nagyrészt a települések központi belterületére költözött. A külterületek infrastrukturális ellátottsága, az agrármunkahelyek számának csökkenése és a településpolitika mind közrejátszottak e negatív folyamatokban. 1990 után azonban a trendek megváltoztak. Az egyéb belterületeknél gyors népességszám és népességarány növekedést figyelhetünk meg, a külterületek esetében pedig nemcsak, hogy megállt a korábbi gyors fogyás, de minimális növekedést is tapasztalhatunk. Mindezen folyamatokban, a külterületi és egyéb belterületi népesség számában és változásában jelentős regionális és települési szintű eltérések vannak, melyek sokszor az eltérő trendeket is magyarázzák.

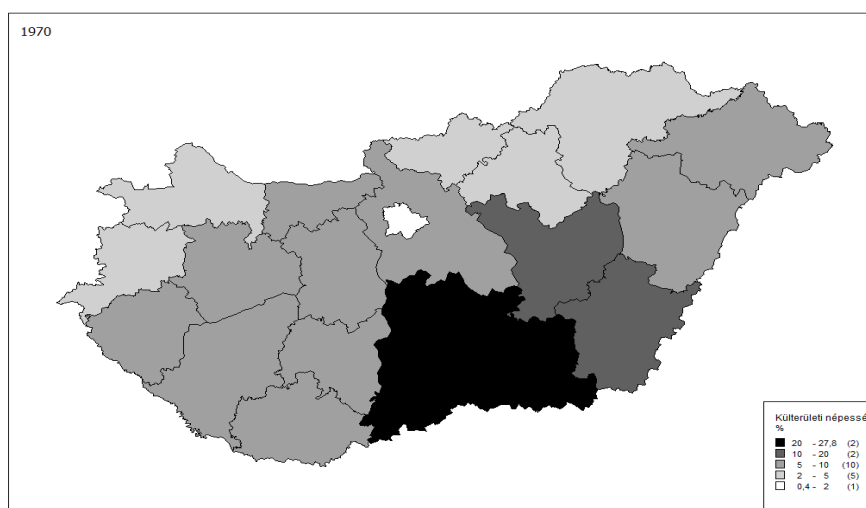
Miként később is, 1960-ban is a Dél-Alföld megyéi rendelkeztek legmagasabb, ekkor még 20% feletti külterületi népességgel, Bács-Kiskunban a népesség 35%-a élt külterületen (1. ábra). Ugyanakkor az Alföld többi megyéjében és a Dél-Dunántúlon is 10% feletti külterületi népességről beszélhetünk. Már ekkor is relatíve alacsony volt a külterületi népesség aránya (3-5%) Vas, Győr-Moson-Sopron, Nógrád és Heves megyékben, valamint Budapesten (0,9%). Az 1960-as és 1970-es években folyamatosan csökkentek az értékek, de a területi kép alig változott (2.- 3. ábra). 1990-re az ország nagy része szinte külterületi népesség nélkül maradt, mindössze a három dél-alföldi megyében volt 5% felett a külterületi népesség aránya (4. ábra). 1990 után megyei szinten jelentős differenciáltság kezdődött. Békés és Jász-Nagykun-Szolnok esetében tovább esett a külterületi népesség aránya, e megyékben korábban is jelentősebb volt a külterületi népesség visszaesése az átlagosnál. Ugyanakkor számos megyében nőtt a külterületi népesség aránya, részben olyan megyékben, ahol korábban már alig éltek külterületen (Zala, Baranya, Fejér, Komárom-Esztergom, Borsod-Abaúj-Zemplén), részben pedig jelentősebb külterületi népességgel rendelkező megyékben (Hajdú-Bihar, Pest) (5. - 6. ábra). Ugyanakkor, mint később látjuk, legtöbb esetben nem az adott megyék hagyományos külterületei (tanyák, majorok) okozzák a népességnövekedést, hanem elsősorban a külterületi intézmények, illetve a nagyváros környéki terek újonnan dinamizált külterületei.

1. ábra: A külterületi népesség aránya megyénként, 1960
 Figure 1. Percentage of outskirts population by counties, 1960

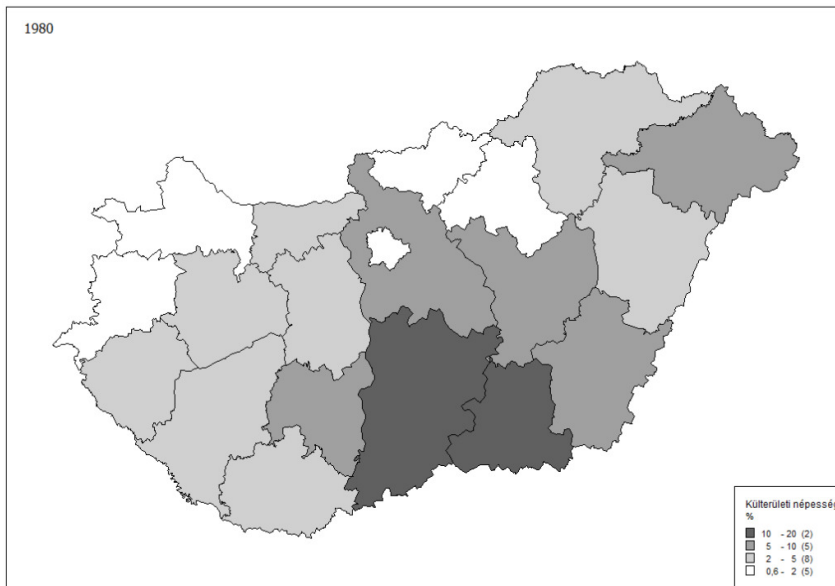
Forrás: KSH adatai alapján saját számítás.

2. ábra: A külterületi népesség aránya megyénként, 1970
 Figure 2. Percentage of outskirts population by counties, 1970

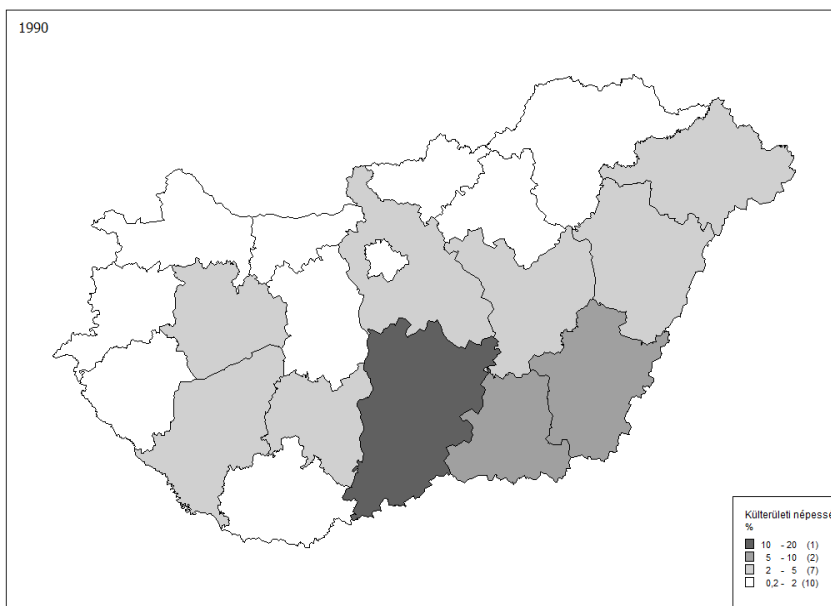
Forrás: KSH adatai alapján saját számítás.

3. ábra: A külterületi népesség aránya megyénként, 1980
 Figure 3. Percentage of outskirts population by counties, 1980

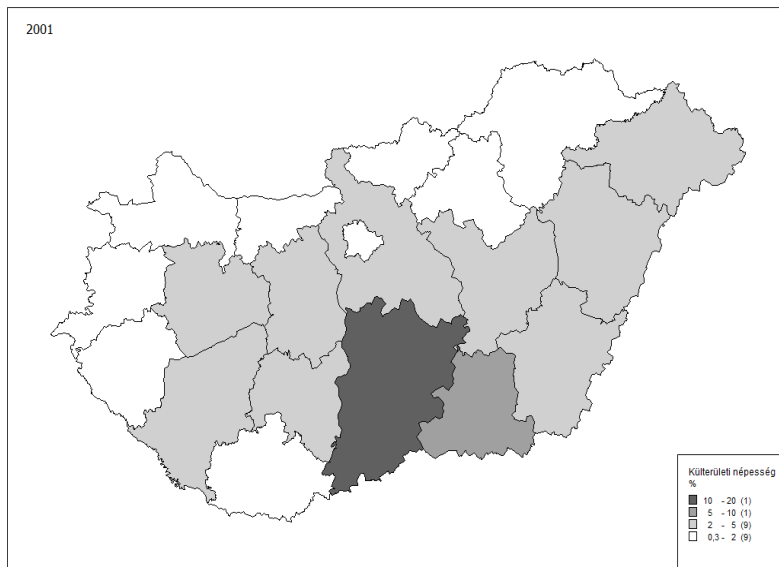
Forrás: KSH adatai alapján saját számítás.

4. ábra: A külterületi népesség aránya megyénként, 1990
 Figure 4. Percentage of outskirts population by counties, 1990

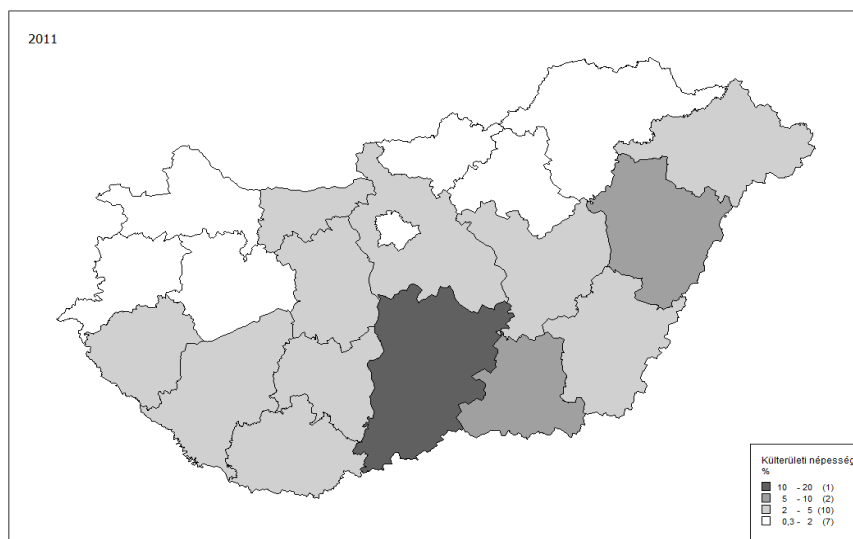
Forrás: KSH adatai alapján saját számítás.

5. ábra: A külterületi népesség aránya megyénként, 2001
 Figure 5. Percentage of outskirts population by counties, 2001

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás.

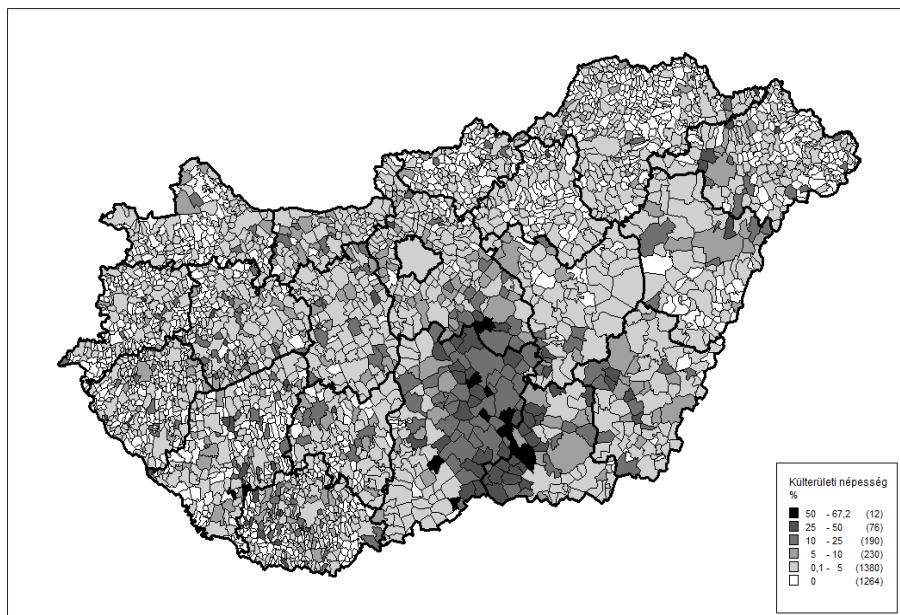
6. ábra: A külterületi népesség aránya megyénként, 2011
 Figure 6. Percentage of outskirts population by counties, 2011

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás.

Települési szinten a differenciák még jelentősebbek. Ugyanakkor ma Magyarországon egyetlen jelentősebb terület van, mely egybefüggően magas külterületi népességarányal rendelkezik, az a Duna-Tisza-közi homokhátság területe Bács-Kiskun keleti felében, illetve Csongrád nyugati szélén. Emellett csak Szarvas, Békéscsaba és Nyíregyháza környékén találunk pár településből álló, magasabb külterületi népességgel rendelkező térségeket (7. ábra). Napjainkban csaknem 2000 település rendelkezik külterületi népességgel Magyarországon, melyek közül csaknem 500 településen 100 fő feletti a külterületi lakónépesség. 57 településen 1000-nél is többen élnek külterületen, ezek között nagyvárosok (Kecskemét, Debrecen, Budapest, Zalaegerszeg, Kaposvár, Nyíregyháza, Békéscsaba, Miskolc), egykori tanyás települések (Lajosmizse, Szarvas, Jászberény, Kiskunmajsa), tanyaközségek (Csemő, Szatymaz, Helvécia, Domaszék, Nyírtelek, Ásotthalom) található. Speciális, új típusok a nagyvárosok környékén megjelenő nagyobb külterülettel rendelkező települések (Fót, Törökbálint, Pilisszántó, Hajdúsámson, zártkertek, kiskertek), vagy Baracska (külterületi börtön).

7. ábra: A külterületi népesség aránya településenként, 2011
Figure 7. Percentage of outskirts population by settlementss, 2011

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás.

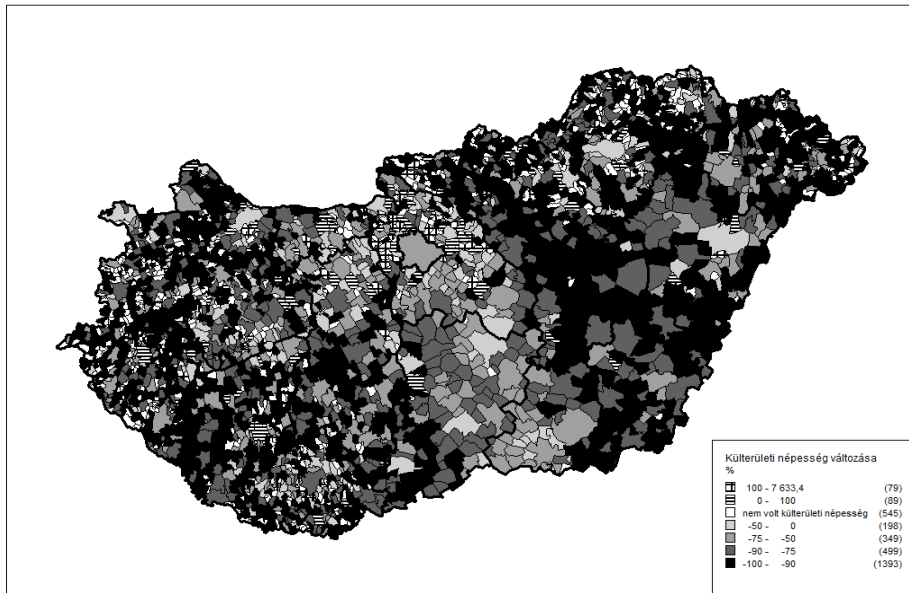
Az országos átlagot (3,1%) mintegy 700 településen haladja meg a külterületi népesség jelenleg Magyarországon, de 10% felett már csak 280 település van. A népesség negyede mintegy 90 községben és városban él külterületen 2011-ben,

egy tucatnyi helyen pedig a népesség több mint fele él külterületeken, közülük hat Bács-Kiskun, 3 pedig Csongrád megyében van. Egy település (Csemő) Pest megyei, kettő pedig (Visnye, Kókút) Somogy területén található. Kókúton és a Bács-Kiskun megyei Móricgáton a népesség 2/3-a él még ma is külterületen.

A mai arányok azonban hosszabb folyamat eredményeként alakultak ki. 1960-ban mintegy 550 település nem rendelkezett külterületi népességgel, 2450 településen fogyott a külterületi népesség száma 1960-2011 között és csaknem 170 településen nőtt. A 2450 fogyó külterületi népességgel rendelkező település között 2250 a külterületi népességének több mint felét elvesztette, ebből 1900 esetben a fogyás mértéke a 75, 1400 esetben pedig a 90%-ot is meghaladta (8. ábra). Azon települések zöme, melyek ma nagyobb külterületi népességgel rendelkeznek, mint 50 éve, olyan, melyekben korábban nem volt jellemző a külterületi népesség, hiszen mintegy 125 esetben az 1960-as külterületi népesség 100 fő alatti volt. Olyan települések, amelyek korábban is rendelkeztek számottevő külterületi népességgel és ez nőtt is, Budapest környékén (Fót, Pilis, Törökbálint, Biatorbágy, Albertirsa) és más nagyvárosok térségében (Mikepércs, Nyírpazony, Hajdúsámson, Töltéstava, Kaposvár) találhatóak. E települések mindegyike 1990-2011 között növelte a külterületi népességszámát. 1960 és 1990 között mindössze hét településen nőtt komolyabban a külterületi népességszám, ezek Budapest környékiek (Órbottyán, Csobánka, Albertirsa), illetve olyanok, ahová valamilyen külterületi intézmény települt (Helesfa, Diósjenő, Visonta, Zánka). Az 1960-2011 közötti visszaesés mértéke egy összefüggő területen a Budapest-Szeged vonal mentén mérsékeltebb a Kiskunság homoki mezőgazdaságának, illetve az 1990 után Budapest környéki folyamatoknak köszönhetően.

Számos település gyakorlatilag elvesztette a külterületi népességét az elmúlt fél évszázad során. Néhány esetben olyan települések, amelyek korábban számottevő külterületi lakossággal rendelkeztek, a külterületi népességük 90-100%-át elvesztették 1960-2011 között. Ilyen többek között a Békés megyei Csorvás (1960-ban 2363 fő, 2011-ben 76 fő), a Hajdú-Bihar megyei Nagyhegyes (2906 fő és 137 fő), a szabolcsi Nyírbéltek (1025 fő és 29 fő), a somogyi Nagybajom (1215 fő és 51 fő) vagy a zalai Gutorfölde (444 fő és 18 fő). A nagyvárosokban és azok környékén az 1990-ig tartó jelentős külterületi népességfogyás számos esetben megváltozott és az elmúlt két évtizedben megindult a népesség növekedése. Ilyen települések többek között a csongrádi Szatymaz (1960-ban 3559, 1990-ben 1842, 2011-ben 2445 fő külterületi lakosság), a hajdú-Bihar megyei Hajdúsámson (2534 fő, 1368 fő, 4753 fő), a Pest megyei Biatorbágy (384, 35, 813 fő) vagy Zalaegerszeg (3165 fő, 1070 fő, 3562 fő külterületi népesség 1960-ban, 1990-ben és 2011-ben). Más településeken is lehetnek hasonló trendek, így a külterületi börtönrel rendelkező Baracskán (203 fő, 17 fő, 1326 fő) vagy az ökofalvasodó külterülettel rendelkező Visnyén (911 fő, 83 fő, 139 fő).

8. ábra. A külterületi népesség számának változása településenként, 1960-2011
 Figure 8. Change of the outskirts population between 1960-2011

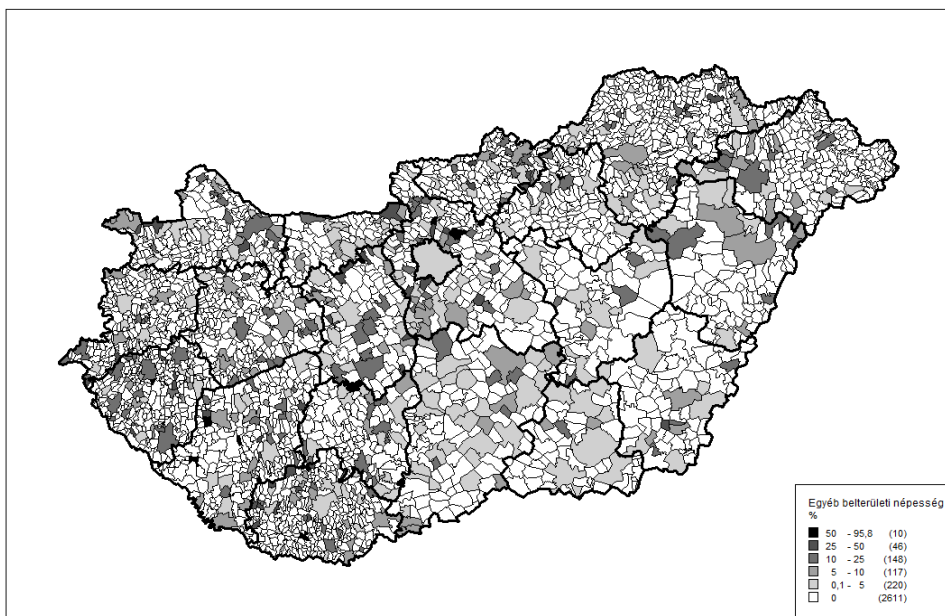

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás.

Az egyéb belterületi népesség magas arányával rendelkező települések elhelyezkedése esetleges, nem mutat térbeli koncentrációt. Mintegy 550 település rendelkezik lakott egyéb belterületekkel 2011-ben, ebből mintegy 300 100 fő, 100 pedig 500 fő feletti népességgel bír. Nyíregyházán és Győrben 20000-en élnek egyéb belterületeken, de Debrecenben, Kecskeméten, Miskolcon, Zalaegerszegen, Veresegyházon és Szigetszentmiklóson is több mint 10000-en. A nagyobb városok legtöbbször, illetve a dunántúli városok zöme rendelkezik komolyabb egyéb belterületi népességgel, zömmel a korábbi hozzácsatolások folyományaként. Mindössze 205 olyan település van Magyarországon, ahol az egyéb belterületek népességaránya 10% feletti, a nagyobb települések közül Sárbogárd, Bonyhád, Nagykanizsa, Ajka, Komárom, Győr, Siklós, Nyíregyháza, Zalaegerszeg, Kunszentmiklós, Vásárosnamény, Lenti, Encs, Esztergom vagy Szentgotthárd. 13 településen az egyéb belterületeken él a legtöbb ember az adminisztratív kategóriák közül, ezek között leginkább Pest (3), Somogy (3) és Fejér (2) megyei települések vannak, de Zalában, Vasban, Baranyában, Hevesben és Borsodban is van 1-1 ilyen község (9. ábra). Gyakran nagyobb majorok (Kaszó, Újvárfalva), külterületi intézmények (Somogyzsitfa), újtelepek (Csatár, Szajla), szőlőhegyek (Igar), bányatelepek (Balinka), üdülőtelepek (Pócsmegyer) okozzák a magas arányokat, de olyan is előfordul, hogy a település eredetileg is több részből állt (Halastó, Háromhuta). Budapest környékén az elmúlt évtizedben kezdett elterjedni az a gyakorlat, hogy a település központi belterületét osztják fel

részekre és vágnak le belőle egyéb belterületeket, melyek valójában semmilyen térbeli elkülönüléssel nem rendelkeznek. A legextrémebb példákat Szada és Veresegyház szolgáltatják, ahol a népesség 82, illetve 96%-a élt egyéb belterületen 2011-ben, miközben 1990-ben mindkét településen 1% volt ez az arány. E formális csatolások olyan mértékű torzulásokat okoznak az adatsorokban, hogy az országos értékek számításánál is figyelembe kellett őket venni.

9. ábra: A települések egyéb belterületeinek népességaránya településenként, 2011
Figure 9. Percentage of population living in 'other inner parts' by settlementss, 2011

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás.

3. A KÜLTERÜLETEK ÉS EGYÉB BELTERÜLETEK TÍPUSA

A külterületi népesség változása nem csak a területi differenciák következménye, hanem az eltéréseket az egyes külterületi típusok is befolyásolják. Így az ország mintegy 19 ezer olyan külterületét, amely lakott volt valamikor 1960 és 2011 között, eredetük alapján kategóriákba osztottuk. Sok esetben a típusok keveredtek az adott külterületeken, ilyenkor az eredet vagy a legfőbb jellemző volt a döntő. Néhány esetben nem volt eldönthető a pontos beosztás, ezek a külterületek kerültek az egyéb kategóriába. Napjainkban az ország külterületi népességének csaknem a fele (48%) él tanyán, elsősorban az Alföldön. Ezt négy típus követi hasonló aránnyal (9-12%), a majorok, a hegyek-szőlőhegyek, a kiskertek és a periurbán térségek. Ez utóbbiba olyan külterületek kerültek,

amelyek egybeépültek a központi belterülettel, a határ csak adminisztratív, de funkcionálisan a település kiterjesztései. A további típusok részesedése csekély (intézmények, üdülőtelepek, őrházak, ipar- s bányatelepek, egykori önálló települések).

3. táblázat: A külterületi településtípusok népességszáma Magyarországon 1960-2011 között

Table 3. Population of the different types of outskirts in Hungary between 1960-2011

Külterületi típus	Nép1960	Nép1970	Nép1980	Nép1990	Nép2001	Nép2011
Tanya	641113	458653	265872	170094	158454	148421
Major, Tsz	181659	133545	66658	40233	33847	27585
Vasút-, gátórház	15208	12759	7778	4590	4392	2900
Ipar-, bányatelep	21542	18867	12788	6898	5494	5358
Cigánytelep	14187	10414	2324	454	311	183
Hegy, szőlőhegy	72254	55629	32347	21435	27636	38346
Üdülő	7092	4355	2880	1950	2472	4355
Kiskert	7216	6573	5620	7466	14691	29167
Periurbán	44778	41286	32482	21737	27546	35205
Központi belterület része	51460	49829	17630	2954	2852	1
Intézmény	4940	5059	6257	6599	12468	9466
Önálló, falu	8318	6913	4519	3512	3865	3894
Egyéb	3345	1419	619	134	150	1633
Összes	1073112	805301	457774	288056	294178	306514

Forrás: KSH Helységnévtárak alapján saját számítás.

Az egyes külterületi típusok fejlődési trendjei is eltérőek az elmúlt fél évszázadban (3. táblázat). A KSH által lehatárolt típusok nem használhatóak jól ilyen tipizálásra, hiszen igen eltérő múltú és jelenű egységek kerülnének egy kategóriába. Így a településeket eredetük alapján tipizáltuk. A tanyák, majorok, őrházak, ipartelepek, cigánytelepek népessége folyamatosan, jelentősen fogyott az időszak egészében, így egykori népességük 75-85%-át már elvesztették. E településtípusoknál a fogyás 1990 után sem állt le, némely esetben ugyan csökkent az intenzitása (tanyák, ipartelepek). A szőlőhegyek, üdülőtelepek, periurbán településrészek és az egykor önálló falvak esetében 1960-1990-között jelentősen visszaesett a népesség (50-70%-os fogyás), majd 1990 után népességszámuk növekedésnek indult. A kiskertek és az intézmények (iskolák, szociális otthonok) esetében a korábbi évtizedek stagnálását enyhe vagy jelentősebb növekedés váltotta fel 1990 után. Azaz, miközben 1990 előtt lényegében az összes külterületi településtípus népessége fogyott, sok típusé

drasztikusan, addig 1990 után differenciálódás állt be, a kiskertek, üdülővezetek, periurbán térségek és a szőlőhegyek népességszáma jelentősen megugrott, miközben a hagyományos külterületek zöme (tanyák, majorok, őrházak) népessége továbbra is fogy.

Az egyéb belterületek esetében hasonló tendenciákat figyelhetünk meg. Jelenleg a legnagyobb népességszámot közülük az egykor önálló települések (34%) és a korábban sem önálló, de falusias egyéb belterületek (22%) koncentrálnak. A napjainkban egyéb belterületként számon tartott, de pár éve még a települések központi belterületét képező településrészek (Veresegyház, Szada, Szigetszentmiklós, Százhalombatta egyes részei) a teljes egyéb belterületi népesség 11%-át adják. A legtöbb egyéb belterületi típus népességszáma növekszik, különösen a nagyobb népességet koncentráló típusoké, valamint a kiskert, szőlőhegy, üdülőtelep és periurbán jellegűeké. Összesen 315 ezer ember él napjainkban egyéb belterületeken, ez a szám 1990-ben még csak 240 ezer fő volt.

Egyéb belterületek és külterületek napjainkban is születnek vagy szűnnek meg. A Budapest közeli Fót mellett, az egykori munkásór-laktanya helyén hozták létre Fótliget-lakóparkot. A 2001-ben még lakatlan egyéb belterületen 2011-ben már 240 lakás létezett 624 fős népességgel (1. kép). Ellenkező példa a somogyi Magyaratád Tátompusztá nevű külterülete. A korábban 150-200 fős majorban még 2001-ben is 82 fő élt 42 lakásban a volt cselédházakban. A mellette lévő agrárüzem tulajdonosa raktárbázis épített ki, lebontatta a házakat, ma se lakások, se népesség nincs már Tátompusztán (2. kép).

4. A LAKOTT HELYEK FEKVÉS SZERINTI CSOPORTJAI

Mivel kiderült, hogy a külterületek és egyéb belterületek fekvése döntő hatással bír népességszám-változási trendjeinkre, így érdemes volt az ország településeit korábbi vizsgálatok alapján típusokba osztani. Jelen tanulmányban egy egyszerűsített beosztást alkalmaztunk, a funkcionális városokat nagy és kisváros kategóriába osztottuk, a nagyvárosokhoz kerültek a középvárosok is. A városok környéki dinamikus zónák alkotják a szuburbán térségeket, a kiemelt turisztikai területek pedig a turizmus típusba kerültek. Az ország településeinek legnagyobb része a vidék kategóriába került. A beosztás településhatárokat nem lépett át, azon belül nem mérlegeltük a kategóriákat (*BAJMÓCY 2014, BAJMÓCY – GYÖRKI 2012*).

*1. kép: Fót-Fótliget műholdképe 2002-ben és 2014-ben
Picture 1. Satellite image of Fót-Fótliget in 2002 and 2014*

Forrás: Google Earth.

2. kép: Magyaratád-Tátompuszta műholdképe 2003-ban és 2012-ben
Picture 2. Satellite image of Magyaratád-Tátompuszta in 2003 and 2012

Forrás: Google Earth.

4. táblázat: A központi belterületek, egyéb belterületek és külterületek népességszámának változása Magyarországon 1960-2011 között fekvés alapján
 Table 4. Population change of central, other inner parts and outskirts of the settlements in Hungary by the location between 1960-2011

Településtípus	Jogállás	Nép1960	Nép1990	Nép2011	Népvált 1960- 1990	Népvált 1990-2011	Népvált 1960- 1990 (%)	Népvált 1990- 2011 (%)
Nagyváros	KBT	3573085	4796638	4263846	1223553	-532792	34,2	-11,1
Nagyváros	EBT	74262	121575	163398	47313	41823	63,7	34,4
Nagyváros	KT	230274	77384	107043	-152890	29659	-66,4	38,3
Egyéb város	KBT	981905	1196824	1109765	214919	-87059	21,9	-7,3
Egyéb város	EBT	41331	33888	30423	-7443	-3465	-18,0	-10,2
Egyéb város	KT	161704	35481	30365	-126223	-5116	-78,1	-14,4
Szuburbán	KBT	1098912	1356252	1667241	257340	310989	23,4	22,9*
Szuburbán	EBT	19083	24743	64282	5660	39539	29,7	159,8**
Szuburbán	KT	197244	66973	91852	-130271	24879	-66,0	37,1
Turizmus	KBT	109766	103374	99864	-6392	-3510	-5,8	-3,4
Turizmus	EBT	2092	2363	2972	271	609	13,0	25,8
Turizmus	KT	13057	3647	3893	-9410	246	-72,1	6,7
Vidék	KBT	2929476	2414439	2194171	-515037	-220268	-17,6	-9,1
Vidék	EBT	53926	41350	34812	-12576	-6538	-23,3	-15,8
Vidék	KT	466718	99417	72810	-367301	-26607	-78,7	-26,8

Forrás: KSH Helységnévtárak alapján saját számítás.

* a korrigált érték a központi belterületből egyéb belterületté nyilvánítások figyelmen kívül hagyásával 25,3% ** a korrigált érték a központi belterületből egyéb belterületté nyilvánítások figyelmen kívül hagyásával 29,2%

1960-1990 között a nagyvárosok és a szuburbán terek településeinek központi és egyéb belterületei, valamint a kisvárosok és turisztikai terek településeinek központi belterületei növelték a népességszámukat (4. táblázat). Ugyanakkor a külterületek népességszáma, függetlenül attól, hogy milyen típusú településhez tartoznak, jelentősen (65-80% között) fogyott. 1990 után ugyanakkor jelentős differenciálódás következett be a típusok szerint. Jelentős növekedést figyelhetünk meg a szuburbán térségek településeinél, mind a központi, mind az egyéb belterületek és a külterületek vonatkozásában is. Emellett a nagyvárosok egyéb belterületeinek és külterületeinek növekvő népességszáma azt is jelzi, hogy szuburbán jellegű folyamatok nem csak az önálló településeket érintik, hanem a városhatárokon belül is megjelennek. Az egyéb városok és a vidéki térségek esetében minden kategóriában népességfogyást tapasztalhatunk, legerősebbet a vidéki települések külterületei esetében. Azaz miközben a nagyvárosok, szuburbán települések és a turisztikai terek esetében népességnövekedés jellemző mind az egyéb belterületeken, mind a

külterületeken, addig a kisvárosokban és a vidéki térségekben mindkét kategória népessége fogy. Így tehát a differenciálódás nemcsak regionálisan és településtípus szerint releváns, de az egyes eltérő adottságú térségek hasonló jellegű településrészei is különböző utakon járnak.

Talán a legélesebben ezek a differenciák a szuburbán folyamatokban jelennek meg. A nagyvárosok környéki 1990-2011 közötti népességnövekmény egyharmada nem központi belterületeken realizálódik, s ez az érték a vidéki városok szuburbán térségeiben 55%. A vidéki városok körül a népességnövekmény 23%-a a nagyváros saját egyéb belterületein, 21%-a pedig a saját külterületein csapódik le (*BAJMÓCY 2014*). A saját egyéb belterületek szerepe Nyíregyháza, Sopron, Kecskemét, Zalaegerszeg és Győr esetében kiemelkedő, míg a saját külterületek Zalaegerszeg (szőlőhegyek), Kecskemét (tanyák és kiskertek), Debrecen (zártkertek) és Miskolc (bányatelepek, kiskertek, cigánytelepek) esetében meghatározóak. A vidéki nagyvárosok körül elhelyezkedő, 1990-2011 között legnagyobb népességnövekményt produkáló településrészek között nemcsak központi belterületek (Kozármisleny, Győrújbarát, Hajdúsámson, Bocskai kert, Hajmáskér), hanem egyéb belterületek (Debrecen-Józsa, Győr-Ménfőcsanak, Miskolc-Miskolctapolca, Nyíregyháza-Oros, Nyíregyháza-Nyírszőlős, Nyíregyháza-Sóstóhegy), sőt külterületek (Debrecen- Biczó István kert, Debrecen-Bayk András kert, Hajdúsámson-Sámsonikert, Miskolc-Lyukóvölgy) is megtalálhatók.

ÖSSZEGZÉS

A hazai településállomány népességének változási trendjei az elmúlt fél évszázadban relatíve jól ismertek. Ugyanakkor a települési szint alatt a folyamatok sokkal összetettebbek. Egyes folyamatok hasonlóan zajlanak, mint települési szinten (kistelepülések, perifériák elnéptelenedése, szuburbanizáció), ugyanakkor a differenciák sokkal erősebbek. Számos új egyéb belterület és külterületi lakott hely jött létre az elmúlt fél évszázadban, miközben ezrével néptelenedtek is el ilyenek. A folyamatok összetettsége, és ezzel szemben pedig sokszor, a kis településméretet következtében, vegytiszta jellege miatt érdemes nagyobb figyelmet fordítani a hazai geográfiának a települési szint alatti folyamatokra. Mindezen folyamatok a közigazgatási státusz változásaival, az önállóság megszűnésével és elnyerésével, a kategóriák megváltozásával is szoros kapcsolatban állnak.

IRODALOM

BAJMÓCY P. (2003): Sikeresek, de falvak? Nagyvárosaink néhány egyéb belterületének és külterületének fejlődése 1980-tól napjainkig? In: A vidéki

Magyarország az EU-csatlakozás előtt. VI. falukonferencia. MTA RKK – MRTT, Pécs.

- BAJMÓCY P.** (2014): A szuburbanizáció két évtizede Magyarországon. In: Sansumné Molnár J. et al (szerk.): VII. magyar Földrajzi Konferencia kiadványa, Miskolc. pp. 25-35.
- BAJMÓCY P. – GYÖRKI A.** (2012): A szuburbanizáció virágkora és hanyatlása Magyarországon. Településföldrajzi Tanulmányok, I. évf. 2. sz. pp. 1-17.
- BAJMÓCY P. – MAKRA ZS. – VASÁRUS G.** (2014): A közigazgatásilag önálló települések számának változása és a változások tipizálása Magyarországon. Településföldrajzi Tanulmányok, III. évf. 1. sz. pp. 36-49.
- BALOGH A.** (2012/a): A Nyugat-dunántúli régió külterületi településrészeinek földrajzi sajátosságai. In: Pál V. (szerk.): A társadalomföldrajz lokális és globális kérdései, SZTE, Szeged, pp. 134-145.
- BALOGH A.** (2012/b): A külterületek településföldrajzi vonatkozásai. A Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ Tudományos Közleményei 13. NYME Kiadó, Szombathely, pp. 127-138.
- BALOGH A. – BAJMÓCY P.** (2011): Majorok a Nyugat-Dunántúlon. Savaria University Press, Szombathely. 126 p.
- BALOGH A. – BAJMÓCY P.** (2014): Elnéptelenedő külterületek. Településföldrajzi Tanulmányok. III. évf. különszám, pp. 59-69.
- BECSEI J.** (1988): Az alföldi külterületi társadalom tagozódása és térbeli rendje 1980-ban. Tér és Társadalom 2. évf. 1. sz. pp. 19-42.
- MAJDÁNNÉ MOHOS M.** (2008): Szőlőhegyi szórványok átalakulása a Balaton-felvidéken In: Szabó V. - Orosz Z. - Nagy R. - Fazekas I. (szerk.): IV. Magyar Földrajzi Konferencia. Debrecen: Debreceni Egyetem. pp. 328-332.
- PÓCSI G.** (2009): Kiskertek a városok peremén. Kiskertek differenciálódása a rendszerváltozás óta, Szegeden. In: Szabó V. - Fazekas I. (szerk.): Települési környezet Debrecen, Alföld nyomda pp. 36-42.